

»Ne možemo samo čekati« – Seljačka sloga i izvaninstitucionalna prosvjeta u sjeverozapadnoj Hrvatskoj (1925. – 1941.)

SUZANA LEČEK

Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest
Slavonije, Srijema i Baranje
Starčevićeva 8
HR - 35000 Slavonski Brod
slecek@isp.hr

Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper

Primljeno/Received: 18.7.2022.
Prihvaćeno/Accepted: 12.10.2022.

U članku analizira se prosvjetno djelovanje Seljačke sloge, koja se vodila načelom kako ne treba čekati da probleme u društvu riješe državna tijela. Sama je pokrenula niz korisnih prosvjetnih djelatnosti: opismenjivanje, otvaranje knjižnica i čitaonica, zajednička čitanja i predavanja. Osim na ovaj izvaninstitucionalni rad, kratko se upozorava na promjene u vrijeme Banovine Hrvatske (1939.–1941.), kada je rad Seljačke sloge dobio državnu podršku, a njezine su metode utjecale na neke inovacije Odjela za prosvjetu. Iako su ove djelatnosti bile zajedničke cijeloj mreži njenih ogranaka, ipak je svaka regija imala neke svoje osobitosti pa se tako pokazuju i neke specifičnosti sjeverozapadne Hrvatske.

Ključne riječi: Seljačka sloga, izvaninstitucionalna prosvjeta, opismenjivanje, čitaonički pokret, prosvjetna politika, Hrvatska seljačka stranka

SELJAČKA SLOGA

Leksikonskim stilom rečeno, Seljačka sloga bila je kulturno-prosvjetna udruga vezana uz Hrvatsku seljačku stranku (HSS), a kao dio njezinog pokreta, dijelila je i strankinu sudbinu. Odobrena je tek 1925., prestala je s radom u diktaturi 1929., obnovljena 1935. i djelovala do izbijanja Drugoga svjetskog rata. Pa ipak, kao dio masovnog pokreta, pred rat imala je 1 200 ogranaka i najmanje 60 000 članova te je bila najveća kulturna udruga u Hrvatskoj. Ime preuzeto iz gesla Hrvatske seljačke stranke (»Vjera u Boga i seljačka sloga!«) nije odabrano slučajno. Ova omiljena sintagma trebala je simbolizirati njezinu zadaću krovne organizacije za sve djelatnosti na selu. Stoga je od samih početaka razvijala razne aktivnosti. Mogu se podijeliti u osnovne skupine: prosvjetne, kulturne, gospodarske, pravne, humanitarne i ostale. Vjerojatno su najpoznatije kulturne, tj. djelovanje pjevačkih, tamburaških i predstavljačkih zborova, koje su imali kulminaciju u brojnim »smotrama selja-

čkog stvaralaštva« (ili kako bi se danas reklo, smotrama folklor).¹ One su tijekom 1930-ih privukle pozornost cjelokupne javnosti, a bile su primijećene i izvan Hrvatske. Gospodarske su ubrzo svojom složenošću prerasle okvire zajedničke udruge i od 1935. razvijale se u Gospodarskoj slozi, najbrojnijoj udruzi međuratne Hrvatske.²

Ovdje će se govoriti samo o jednome segmentu njezina rada – prosvjetnom, u koji se može svrstati opismenjivanje, osnivanje knjižnica i čitaonica, zajedničko čitanje te održavanje predavanja. Napominje se kako se ipak ne može dati cjelovit uvid u ovaj rad jer se rezultati istraživanja zasnivaju na izvješćima ogranaka objavljenih u glasilima Seljačke sloge, a to su bili *Seljačka prosvjeta* (1926.–1929.) i *Seljačka sloga* (1936.–1941.). Nažalost, arhiv udruge nije sačuvan, a gradivo u državnim arhivima odnosi se isključivo na poneke dozvole osnivanja, a kasnije, u izvanrednom stanju pred rat, na održavanja smotri. Tome treba dodati kako nisu svi ogranaci s jednakim marom izvještavali o svom radu

¹ Naila Ceribašić, *Hrvatsko, seljačko, starinsko i domaće: povijest i etnografija javne prakse narodne glazbe u Hrvatskoj* (Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 2003).

² Ivica Šute, *Prosvjetom slobodi! Gospodarska sloga 1935.–1941.* (Zagreb: Srednja Europa, 2010).

(iako je s vremenom i u tome porasla disciplina) te da su izvješća kod objavljivanja skraćivana i standardizirana. Pa ipak, iz njih se može stvoriti razmjerno pouzdana slika o problemima koji su ovdje predmet zanimanja. Temeljno je pitanje kako je jedna udruga, koja bi se danas svrstala u institucije civilnoga društva, svojim djelovanjem pokušala i u kojoj je mjeri uspijevala nadoknaditi nedostatke državne prosvjetne politike. Drugo je utjecaj na prosvjetnu politiku Banovine Hrvatske od jeseni 1939. godine, znači pitanje je kako su izvaninstitucionalne metode Seljake sloge djelovale na inovacije u institucionalnoj prosvjeti u situaciji kada je HSS konačno mogao ostvarivati svoj program putem državnih tijela. Budući da je ovdje obuhvaćeno samo područje sjeverozapadne Hrvatske (Međimurje, Hrvatsko zagorje te kotarevi Križevci i Ludbreg), pokušat će se ukazati ne neke regionalne specifičnosti.

OSNIVANJE

Počeci nisu bili lagani. Tijekom 1920-ih broj ogranaka Seljačke sloge ostao je skroman, iako je njih 51 od ukupno 211 koliko ih je postojalo kada je u siječnju 1929. uvedena diktatura, govorilo kako je sjeverozapadna Hrvatska jedno od središnjih područja prosvjetnog pokreta HSS-a. Bile su još uvijek prisutne predrasude o sposobnosti seljaka da osnuju i sami vode nešto što se tada smatralo modernim te zapravo gradskim i građanskim načinom udruživanja. Tako je za desetak sela iz čakovečke okolice osnovan ogranak u Čakovcu, uz komentar kako niti jedno od okolnih sela nije bilo kadro samo osnovati ogranak i, ako bi se čekalo da se to dogodi, ogranak se ovdje ne bi osnovao još nekoliko godina.³ Drugdje je bilo i otvorenog neprijateljstva i optužbi. Prilikom osnutka ogranka u Preseki (Križevci) u studenom 1926. »neka gospoda« proširila su glas da se osniva: »nekakovo pedagoško i komunističko društvo«.⁴

No, ova teška utiranja putova nekako su očekivana. Ono što doista iznenađuje jest činjenica kako za samo

nekoliko godina tako nešto više nitko ne bi pomislio, posebice to da su seljaci nesposobni za samostalno djelovanje. Tako je 1930-ih broj ogranaka skočio na više od 150, a ako se uzme u obzir da su neki djelovali u dva ili čak više sela može se govoriti o dobroj pokrivenosti ovoga područja mrežom Seljačke sloge. Sa svojih se 39 ogranaka posebno isticao Sv. Ivan Zelina koji je tako ušao u red najaktivnijih kotareva.

OPISMENJIVANJE

U međuraću se nepismenost već držala ozbiljnim društvenim problemom i priznavala kao pokazatelj zaostalosti neke države (ili regije).⁵ Pokazatelji Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca / Jugoslavije (pa i Hrvatske, iako je ona ulazila u pismenija područja), bili su zabrinjavajući, pa je i država službeno ulagala pojačane napore da se ona smanji. No, ti su naponi velikim djelom ostajali mrtvo slovo na papiru jer zakonodavne inicijative nije slijedila razvojna politika ulaganja u prosvjetnu infrastrukturu. Stoga je Seljačka sloga vrlo rano odlučila ne čekati rješenje ovog osnovnog problema kroz službene institucije i pokrenula je akciju opismenjivanja, koja je tijekom 1930-ih dosegla razmjere nacionalne kampanje kakvu inače vode samo države.⁶ Kampanju su prihvatili i ogranaci u ovom dijelu Hrvatske, iako je ovdje imala neke regionalne posebnosti. Naime, iako se nepismenost još uvijek kretala od željenih 10 % pa sve do nekih 30 %, u tom je trenutku jedino istočna Hrvatska imala bolje pokazatelje, dok je nepismenost u nekim drugim područjima dosegala i 80 % (u Bosni i Hercegovini i više od 90 %).

Počeci kampanje 1920-ih

S opismenjivanjem započinjalo se odmah po osnivanju ogranaka jer se pismenost smatrala preduvjetom za bilo kakav rad. Pritom je odlučujući utjecaj imao Rudolf Herceg, tada tajnik, a kasnije i predsjednik Seljačke sloge.⁷ Svoj je javni rad započeo u student-

³ *Seljačka prosvjeta* (dalje: SP), 3/2 (Zagreb, 1928), str. 38; SP, 3/6-8 (Zagreb, 1928), str. 168.

⁴ SP, 1/20-24 (Zagreb, 1926), str. 301-302.

⁵ Carlo M. Cipolla, *Literacy and Development in the West* (Harmondsworth: Penguin Books, 1969), str. 87; Robert F. Arnove, Harvey J. Graff, *National Literacy Campaigns. Historical and Comparative Perspectives* (New York, London: Springer, 1987), str. 7. Tada su učinjeni i prvi pokušaji usporedne svjetske statistike nepismenosti, no oni su pokazali velike metodološke probleme (neujednačenost popisnih metoda po zemljama, nepouzdanost, nepotpunost i dr.). Usp. James F. Abel, Norman J. Bond, *Illiteracy in the Several Countries of the World* (Washington: US Government Printing Office, 1929).

⁶ Suzana Leček, »Seljačka sloga i prva kampanja opismenjivanja u Hrvatskoj (1937.–1941.)«, u: Alexander Buczynski, Milan Kruhek, Stjepan Matković, (urednici), *Hereditas rerum Croaticarum ad honorem Mirko Valentić* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2003), str. 292-301.

⁷ Rudolf Herceg (1887.–1951.), političar i prosvjetni djelatnik. Jedan od pokretača Seljačke sloge, prvo tajnik (1925.–1929.), a potom nakon obnove 1935. i njezin predsjednik. Osobno se posebno zalagao za opismenjivanje sela, a napisao je, između ostalog, dvije važne brošure: prva je bila kratki prikaz ideologije H(P,R)SS-a (*Seljački pokret u Hrvatskoj*, Zagreb 1923.), a druga je razmišljanje o pra-

skim danima još pred Prvi svjetski rat i to upravo držeći tečajeve opismenjivanja. Na opismenjivanju posebno je inzistirao i uspio je ovaj rad dovesti do masovne kampanje. Opismenjivanje se spominje u prvim izvješćima koje su ogranci slali središnjici, a kako je kampanja rasla, nije više ni bilo izvješća koje ne bi navelo da su radili na tome. Nažalost, izvješća su kraćena i standardizirana (a možda ni originalni dopisi nisu sadržavali neke pojedinosti) pa su nam zanimljivi oni rijetki koji donose nešto više podataka. Iz 1920-ih imamo samo dvoje takvih, ali i oni daju nekakvu sliku poučavanja, barem tamo gdje su održavani tečajevi.

Naime, Seljačka sloga od početka imala je ideju kako se poučavanje može vršiti po seljačkim kućama, tako da oni koji su pismeni poučavaju nepismene. No, prvih se godina još – tamo gdje je bilo moguće – držalo i veće tečajeve. Tako su u **Gornjoj Stubici** (Donja Stubica), uz pomoć općine koja je osigurala sredstva za tečajeve (za knjige, pisanke i olovke), održana čak 23 »analfabetska tečaja« s 551 polaznikom. Tečajevi su organizirani po kućama i školama. Uspjeh je bio toliki da su gosti iz središnjice Seljačke sloge u zanosu zapisali da je »sasvim vjerojatno, da će Hrvati smanjiti do konca 1930. na ovaj način broj nepismenih izpod 10 % i baš pomoću svog seljačkog pokreta stupiti u red velikih kulturnih zapadnih naroda«. ⁸ Primjer Stubice koristio se u promidžbi kao uzor koji su trebali slijediti i drugi ogranci, a polaznici su nagrađeni posjetom Zagrebu.

Samo još jedno izvješće daje nešto više uvida u to kako se radilo. Ogranak iz **Repinca** (Križevci) organizirao je tečajeve, a posao su shvatili krajnje ozbiljno i na kraju održali ispite. Iz njihova dopisa znamo da je tečaj započeo 1. veljače 1926., a održavao se dva puta tjedno po dva sata. Tečaj je osmislio i organizirao profesor Slavko Findrik, a poučavala su dvojica preparanda, tj. polaznika učiteljske škole, seljačkog podrijetla (koje je igralo ulogu u motivaciji i možda lakšem prihvaćanju poduke od strane seljaka). Oni bi poslije škole iz Križevaca pješačili u Repinec, udaljen sat i pol hoda. Ova predanost tražila je i ozbiljan rad samih polaznika pa je od 18 upisanih (sve muškarci između 11 i 45 godina) dvoje odmah odustalo. Ostali su izdržali do kraja i pristupili ispitu u svibnju 1926. Da događaj dobije na važnosti, prisustvovali su mu i izaslanici Seljačke Sloge iz

Zagreba. Ocjenjivalo se kao u školi, bez nekih olakšica. Tako jedna osoba od njih 16 nije »položila«, a ostali su prošli ispit uglavnom s dobrim i vrlo dobrim uspjehom, a jedan i s odličnim. Na kraju je najavljeno otvaranje ženskog tečaja, kao i daljnji rad s tek svršenim polaznicima, kako bi mogli utvrditi naučeno. ⁹

Ostali ogranci šalju tek kratku obavijest, ali ipak može se rekonstruirati slika tih početnih tečajeva. Izgleda da su se većinom oslanjali na vlastite snage, kao što je to bilo u **Prigorcju** (Ivanec), u kojem se navodi kako su pokrenuli tečaj opismenjivanja koji se održava svaki dan u trajanju od dva sata, a nepismene poučava tajnik ogranaka Franjo Pofuk. ¹⁰ Ovo je čak i više odgovaralo nastojanju središnjice – da sami seljaci postanu što aktivniji i da vode sve djelatnosti sa što manje uplitanja »gospode«.

Zanimljivo je pogledati trajanje i intenzitet poučavanja. Dok je tečaj u Repincju trajao više od 3 mjeseca i održavan je dva puta tjedno, u Prigorcju su se odlučili za svaki dan (ne zna se kako dugo), a ogranak u **Preseki** (Križevci) održao je dvomjesečni tečaj, ali za koji se ne zna učestalost poučavanja. ¹¹

Iz ostalih izvješća zna se da se uglavnom radilo o malim brojevima polaznika. Ogranak u **Zaboku** (Krapina) držao je tečaj s 15 polaznika, u **Rovišću** (Križevci) opismenili su sedam nepismenih (za koje dodaju kako se radi o slugama i sluškinjama), a u **Jalžabetu** (Varaždin) podučavali su 6 nepismenih. ¹² Neki navode kako je to zato jer imaju mali broj nepismenih. Doduše, kasnija su izvješća pokazala kako su u tim prvim popisima (jer ogranci su započinjali posao tako da bi popisali sve nepismene na svom području) uzimali u obzir samo mlađe od 50 godina, a nije ni sigurno jesu li ubrajali žene. U svakom slučaju, izvješća ukazuju na veliku raznolikost između sela, kao i na to da je u nekima nepismenost doista gotovo nestala. Tako ogranak **Velika Ves** (Krapina), koji je djelovao u još tri okolna sela, početkom 1929. navodi kako na svom području imaju 10 nepismenih od kojih je njih 7 naučilo čitati i pisati. ¹³

Već i ovi rijetki podaci govore o jednoj važnoj karakteristici. Ogranci su bili vrlo prilagodljivi i u tome tko vodi tečaj, koliko se ljudi poučava, na koji način (u tečaju ili po kućama), a i koliko dugo traje sam tečaj. Ova osobina pokazala se izuzetno važnom u svemu što su radili i bez sumnje jedan je od razloga uspješnosti.

vednijem svjetskom poretku (*Izlaz iz svjetske krize* (Pangea), Zagreb 1932.).

⁸ »Širenje pismenosti u kotaru stubičkom«, *SP*, 1/3-4 (Zagreb, 1926), str. 77-78.

⁹ *SP*, 1/9-10 (Zagreb, 1926), str. 158-159.

¹⁰ *SP*, 4/3-4 (Zagreb, 1929), str. 70.

¹¹ *SP*, 2/3 (Zagreb, 1927), str. 64.

¹² *Zabok*, *SP*, 1/5-8 (Zagreb, 1926), str. 126; *Rovišće*, *SP*, 4/3-4 (Zagreb, 1929), str. 70; *Jalžabet*, *SP*, 3/3 (Zagreb, 1928), str. 75.

¹³ *SP*, 4/3-4 (Zagreb, 1929), str. 71.

Nacionalna kampanja opismenjivanja 1930-ih

Šestogodišnji prekid djelovanja u vrijeme diktature (1929.–1935.) nije samo odgodio rad, nego je donio i veliku promjenu u načinu podučavanja. Naime, tijekom diktature, država je odlučila centralizirati i sav rad na opismenjivanju, dopustivši da se on odvija isključivo u organizaciji i pod kontrolom škola.¹⁴ U praksi je to značilo da je rad prekinut jer preopterećeni učitelji nisu imali ni sredstava, ni vremena, a uglavnom ni volje za takvim dodatnim naporima. Nakon obnove Seljačke sloge potkraj 1935. odmah se krenulo s kampanjom koja se oslanjala isključivo na pojedinačna podučavanja. To je tražilo jaku promidžbu i aktivaciju znatno većeg broja ljudi. Suvremenicima, posebice onima iz državnog aparata, nije izgledalo da tako nešto može uspjeti. Međutim, iza Seljačke sloge stajao je HSS koji

je nadrastao klasičnu političku stranku i bio je na čelu »hrvatskog seljačkog pokreta«, a to znači aktivirane mase ljudi. U tim je okolnostima i teži način postao izvanredno uspješan i dovelo do suprotnog od želje države – do aktivnosti velikog broja ljudi (uz što je išla porasla samosvijest) – i u konačnici prosvjetnog pokreta nad kojim država uopće nije imala kontrolu.

Kampanja je dosegla vrhunac nakon 1937. godine, kada je ujednačeno počinjala u svim hrvatskim područjima (na isti vikend u listopadu). Pratio ju je tisak i podizanje napetosti – kratki rokovi i visoki ciljevi koji su povezani s autoritetom predsjednika HSS-a Vladka Mačeka¹⁵ i formulirani kao »Mačekova crta pismenosti« (zahtjev da se nepismenost spusti ispod 10 % do popisa 1941. godine¹⁶). Seljačka sloga izdavala je vlastitu *Abečedarku*, a potom i *Računicu i čitanku* (napisao ih je

Tab. 1. Kampanja opismenjivanja: broj ogranaka prema kotarevima, nepismenost prema popisu stanovništva 1931. i redni brojevi preuzeti s liste kotareva poredanih prema udjelu nepismenih (samo za Savsku banovinu) te doprinos ili korist od kampanje na istraženom području.*

Kotar	Broj ogranaka (12.1939.)	Redni broj	Nepismenost 1931. (%)	Dali (din)	Dobili (din)
Prelog	12	2	9,8	1.468	3.496
Čakovec	11	4	13,5	12.870	4.840
Ludbreg	9	9	16,7	1.532	7.433
Klanjec	2	15	20	1.310	9.422
Varaždin	10	21	21,2	37.672	6.368
Križevci	14	31	25,8	5.076	7.818
Pregrada	3	32	25,9	2.337	10.128
Zlatar	3	40	30,4	4.923	3.664
Ivanec	13	43	33,5	2.077	14.908
Sv. I. Zelina	21	44	33,6	3.238	11.512
Novi Marof	11	46	34,4	1.447	13.210
D. Stubica	5	48	34,8	6.926	10.120
Krapina	18	52	36,9	2.351	16.480
	132	69 kotareva (SB)	29,8 (SB)	83.227	119.399

* *Pokret za pismenost* (Zagreb: Klub ABC, 1938); *Pokret za pismenost 1937-1939. Podatci o sabranim prinosima i njihovoj upotrebi do 31. XII. 1939.* (Zagreb: Klub ABC, 1940).

¹⁴ *Zakon o narodnim školama u Kraljevini Jugoslaviji od 5. decembra 1929. god. s objašnjenjem* (Zagreb: St. Kugli, 1930). O tečajevima za nepismene vidjeti članke 7, 16, 153-157.

¹⁵ Vladko Maček (1879.–1964.), političar. Završio pravo i otvorio odvjetničku kancelariju koja je radila i u vrijeme njegove najveće političke angažiranosti. Od osnivanja član HSS-a (tada Hrvatske pučke seljačke stranke), potpredsjednik od 1920., predsjednik od ubojstva Stjepana Radića 1928. do svoje smrti u emigraciji. Na parlamentarnim izborima 1935. i 1938. nositelj je liste oporbe u cijeloj Kraljevini Jugoslaviji. Napisao je memoare *U borbi za slobodu* (*In the Struggle for Freedom*, 1957., hrvatsko izdanje *Memoari*, 1992).

¹⁶ Spuštanje udjela nepismenog stanovništva ispod 10 % značilo je da bi Hrvatska ušla u skupinu razvijenih država. Ovo je predstavljano kao želja Vladka Mačeka pa je tako tzv. »Mačkova crta« (»Mačkova linija«) postala i političkim ciljem cjelokupnog hrvatskog seljačkog pokreta, ne samo Seljačke sloge.

Herceg)¹⁷, koje su dijeljene ograncima, a sve su financirali kampanjom sabiranja novaca (uz poziv da svatko mora sudjelovati – netko uči, netko podučava, a netko plaća).

Prema rezultatima popisa stanovništva 1931., kotarevi u ovom dijelu Hrvatske bili su u gornjem ili srednjem dijelu tablice od 69 kotareva Savske banovine (između najboljeg Čabra sa samo 8,7 % i posljednjeg Slunja sa čak 63,3 % nepismenog stanovništva).¹⁸ Najbolji su bili međimurski kotarevi, slijedili su oni uz zapadnu granicu sa Slovenijom (Klanjec, a nešto lošije Pregrada) te oni uz Dravu (uključivo Križevci), dok je nepismenost bila najviša u središnjem Zagorju (nekih 30-37 %) i premašivala prosjek Savske banovine.

Udio doniranih i dobivenih sredstava tijekom kampanje od jeseni 1937. do prosinca 1939. (kada je sastavljeno izvješće¹⁹) u tabeli iskazan je u novcu. No, treba napomenuti kako su samo donacije za kampanju bile u novcu, a ono što se primalo su sredstva za poučavanje (*Abecedarke*, bilježnice, olovke), samo što im je vrijednost navedena u dinarima. Odnos je danog i primljenog uobičajen. Naime, osim Zagreba i većih gradova, ostali su znatno više primali, nego ulagali (zato su više radili, tj. poučavali). No, prikupljalo se i ta mala sredstva jer su ona uključivala inače pasivne ljude, poticala na solidarnost, a na kraju su, kumulativno, ipak prerastala u pristojnu svotu. Tako se i ovdje pozitivnoj bilanci Varaždina i Čakovca pridružio Zlatar zahvaljujući velikim donacijama dvojice pojedinaca. O solidarnosti svjedoči ogranak **Varaždinske Toplice** (Novi Marof) koji je poslao središnjici 377 din uz opasku da »i ako siromašni, otkidali su rado od svoje sirotinje i davali svoj obol za neprosvjetljenu seljačku braću iz pasivnih krajeva«.²⁰

Rad na opismenjivanju odvijao se zimi i bio je zapravo obvezan, za razliku od nekih drugih djelatnosti koje su bile »izborne« (pokretale se prema potrebama i mogućnostima). Stoga tih godina nema ogranka koji nije izvijestio o nekakvoj aktivnosti u kampanji opismenjivanja. To je vrijedilo i za područje sjeverozapadne Hrvatske. Čak 24 izvješća spominju opismenjivanje,

iako redovno vrlo kratko. Ali u to vrijeme Seljačka sloga, čija je mreža rasla i na kraju dosegla 1 200 ogranaka, u svakom broju objavljuje velik broj izvješća koja su nužno jako skraćena i ujednačena. Pa ipak, mogu se vidjeti neke osnovne karakteristike rada na ovom području. Prvo, seljaci su dobro dočekali ovaj rad jer su bili svjesni problema i potrebe za učenjem, kao što je to bilo u **Kominu** (Sv. Ivan Zelina) koji je imao više od 40 % nepismenih.²¹ Slično su posvjedočili u **Druškovcu** (Ivanec) pa, nakon što su razdijelili *Računice* onima koji su sami naučili čitati i pisati, dodaju kako ih rado primaju jer vide da im koristi.²²

Izvješća pokazuju kako su 1930-ih i ovdje pojačali rad sa skupinama koje isprva nisu bile prioritet ili možda uopće nisu bile uključene, a to su bili stariji i žene. Tako su iz **Ježovca** (Ivanec) potkraj 1940. javili kako još uvijek imaju 166 nepismenih, ali da su, vidjevši primjer drugih, konačno odlučili učiti i stariji koji do tada nisu vjerovali da je to moguće. U **Kotoribi** (Čakovec) radili su s posljednjim nepismenima, a to su bile uglavnom starije žene. Doduše, negdje su stariji i dalje tvrdoglavo odbijali učenje, kao što je to bilo u **Maruševačkoj Gredi** (Ivanec). A negdje su, primjerice u **Lovrečanu** (Varaždin), i dalje podučavali samo mlađe (25-50 godina), iako se ne zna što je tome razlog. Treba ipak podsjetiti kako nepismenima ovo nije bila ugodna situacija jer nije bilo lako ni priznati kako ne znaju čitati i pisati, a ni pustiti da ih uči netko, u pravilu znatno mlađi. Primjerice, u **Donjoj Dubravi** (Prelog) imali su 68 nepismenih, ali su se javila za učenje samo osmorica.²³ Mnogi su odbijali i nalazili razne izgovore, no, kako je kampanja trajala, bilo je sve teže izbjeći učenje.

Vidi se i da je zadana »Mačkova linija« bila poticajna i neki u svojim izvješćima to i spominju. U **Jurketincu** (Ivanec) dosta su radili i nadali su se da su već »prekoračili Mačkovu liniju«, a nakon iduće zimske kapanje javili su kako imaju samo 2 % nepismenih. U **Koškovcu** (Ivanec) bili su vrlo uspješni i spustili nepismenost ispod 5 %, a radili su i dalje da dočekaju 1941. »kako želi dr. Maček«.²⁴

¹⁷ Prvu *Abecedarku* izdao je kao student s kolegom Antunom Peulićem (*Abecedarka za poučavanje odraslih nepismenih*, Zagreb: Društvo hrv. sveuč. građana za poučavanje odraslih nepismenih, 1911.), a potom je priredio vlastitu (*Nova abecedarka*, Zagreb: R. Herceg i drugovi 1922.), koja je pod naslovom *Abecedarka (Hercegova abecedarka)* doživjela četiri izdanja i manjih izmjena (posljednje 1940.). Rudolf Herceg, Imbro Štivić (ur.), *Hercegova računica i čitanka za samouke* (Zagreb: Tipografija 1939).

¹⁸ *Pokret za pismenost*, str. 10-11.

¹⁹ Kampanja je nastavljena, ali za kasnije razdoblje nema izvješća.

²⁰ *Seljačka sloga* (dalje: *SS*), 2/12 (Zagreb: 1937), str. 270.

²¹ *SS*, 4/12 (Zagreb, 1939), str. 376.

²² *SS*, 5/2 (Zagreb, 1940), str. 52.

²³ Ježovec, *SS*, 6/1-2 (Zagreb, 1941), str. 45; Kotoriba, *SS*, 4/5 (Zagreb, 1939), str. 131; Maruševečka Greda, *SS*, 4/8 (Zagreb, 1939), str. 276; Lovrečan, *SS*, 5/5 (Zagreb, 1940), str. 138; Donja Dubrava, *SS*, 2/10 (Zagreb, 1937), str. 227.

²⁴ Jurketinec, *SS*, 5/4 (Zagreb, 1940), str. 117; *SS*, 6/1-2 (Zagreb, 1941), str. 45; Koškovec, *SS*, 4/3 (Zagreb, 1939), str. 83; *SS*, 5/4 (Zagreb, 1940), str. 117.

Brojevi su nepismenih različiti, a nisu baš ni pouzdani jer su očito popisivani po različitim kriterijima. Tako u Šašinovcu (Sv. Ivan Zelina) prvo spominju kako imaju ukupno 7 nepismenih (»3 muška i 4 žene«), a četiri godine nakon toga kako je prošle zime naučilo čitati i pisati 20 odraslih i djece te da više nemaju nepismenih.²⁵

Rijetko se spominju nešto veći brojevi, poput ogranka **Kozjak-Komor** (Krapina) koji je imao 93 nepismenih od kojih se za opismenjavanje prvo javilo njih 23, a dvije godine potom doznajemo da su podučavali još njih 25. Ostala izvješća navode znatno manje brojeve, ako ih uopće spominju. Tako su u **Donjoj Voći** (Ivanec) imali 25 nepismenih, od kojih je posljednje predratne zime njih 13 učilo, a nagovarali su preostalih 12. U **Sesveta-ma Ludbreškim** (Ludbreg) poučavali su zadnjih 9 nepismenih, a u **Podgrađu** (Donja Stubica) su (od 400 stanovnika) bila još samo 4 nepismena, a 3 su naučila čitati te zime.²⁶

Podsjetimo kako se kampanja odvijala u svim selima, ne samo onima u kojima je djelovao ogranak Seljačke sloge. Iako, nažalost, nema podataka o rezultatima kampanje (osim paušalne procjene kako je ukupno opismnjeno najmanje 300 000 ljudi), ova izvješća ipak govore o tome kako se radilo posvuda, da su napokon poučavani stariji i žene te da se broj nepismenih u ovom području kroz nekoliko godina osjetno smanjio.

KNJIŽNICE I ČITAONICE

Opismenjivanje je bio tek početak, preduvjet za »prave« djelatnosti. U prosvjetnoj sferi, to je značilo stjecanje raznovrsnih znanja o svijetu. A to se događalo u ogrankovim knjižnicama i čitaonicama. Ove institucije, čija se mreža počela širiti tijekom 19. stoljeća, isprva su bile isključivo gradski fenomen. No, u međuraću se »čitaonički pokret« proširio i na selo. Preuzela ga je Seljačka sloga kao jednu od svojih prvih djelatnosti, kojom se trebalo osigurati političko obavješćavanje

(novine), stjecanje raznovrsnih korisnih znanja (knjige) te njihovo prihvaćanje kroz razgovore. Stoga nije bilo ogranka koji nije imao knjižnicu i čitaonicu, bez obzira gdje je bila smještena i koje je veličine bio njen fond.

Pogledajmo kako su izgledale te knjižnice i čitaonice, odnosno o kakvim se prostorima radilo, kojim se sredstvima stvaralo knjižnične fondove, koliki su bili i može li se išta reći o njihovu sadržaju.

Prostor

Prostori su bili daleko od onoga što danas podrazumijevamo pod pojmom knjižnice. Najčešće se radilo o ustupljenoj sobi koju je ogranku davao u svojoj kući netko od njegovih članova. U **Jakovlju** (Donja Stubica) knjižnica se nalazila u kući Stjepana Cohe koji je ujedno bio knjižničar. Koliko su počeci bili skromni, govori i podatak kojim su se pohvalili – kako članovi sami »urediš ormar tako, da su neki dali daske, a ormar je besplatno izradio Mijo Vranešić.«²⁷ **Ledine** (Klanjec) javlja kako imaju knjižnicu s čitaonicom koja se nalazi u kući podpredsjednika ogranka, a **Sračinec** (Varaždin) da su one smještene u kući blagajnika. Ponekad bi ogranak dobio neki drugi prostor, kao što je bio slučaj u **Oroslavlju** (Donja Stubica), gdje se čitaonica ogranka nalazila u jednoj prostoriji općinske zgrade.²⁸

Unatoč siromaštvu, i ovdje je nekoliko ogranka uspjelo podići vlastiti »dom«. Ovaj ideal, koji bi osigurao mjesto sastancima, udomio knjižnicu, čitaonicu i dvoranu za kulturne priredbe, većini je ostao nedostupan. Naime, takve specijalizirane zgrade, zvane *seljački domovi*, *hrvatski domovi* ili slično, morali su seljaci dići vlastitim sredstvima. Ova velika investicija stoga pokazuje i izuzetno visoku motivaciju, odnosno da su sami seljaci procijenili djelatnost Seljačke sloge korisnom. Zna se da ih je u okrilju Seljačke sloge podignuto (ili se barem radilo na njima) oko stotinu, većinom ipak u bogatijoj Slavoniji.²⁹ No, i ovdje su četiri ogranka podigla svoj dom (Nedeljanec-Prekno, Preseka, Dubovica, Maruševačka Greda³⁰), a još ih je troje navelo kako su

²⁵ SS, 1/10 (Zagreb, 1936), str. 229; SS, 5/8-9 (Zagreb, 1940), str. 232.

²⁶ Kozjak-Komor, SS, 2/12 (Zagreb, 1937), str. 269; SS, 5/2 (Zagreb, 1940), str. 54; Donja Voća, SS, 6/1-2 (Zagreb, 1941), str. 43; Sesvete Ludbreške, SS, 4/3 (Zagreb, 1939), str. 79; Podgrađe, SS, 6/1-2 (Zagreb, 1941), str. 45.

²⁷ SP, 3/2 (Zagreb, 1928), str. 38; SP, 3/3 (Zagreb, 1928), str. 75.

²⁸ Ledine, SP, 1/11-13 (Zagreb, 1926), str. 190; Sračinec, SP, 1/5-8 (Zagreb, 1926), str. 125; SP, 1/11-13 (Zagreb, 1926), str. 188; SP, 3/1 (Zagreb, 1928), str. 24; Oroslavlje, SP, 1/3-4 (Zagreb, 1926), str. 79.

²⁹ Suzana Leček, Ivica Šute, *Seljački domovi Hrvatske seljačke stranke (1935.–1941.)* - zamisao, ostvarenje, nasljeđe, u: Klementina Batina, Jasna Fakin Bajec, Tihana Petrović Leš, Saša Poljak Istenič (urednici), *Etnologija i selo 21. stoljeća: tradicionalno, ugroženo, kreativno* (Zagreb: Hrvatsko etnološko društvo, Slovensko etnološko društvo, 2018), str. 157-179.

³⁰ Nedeljanec-Prekno (Varaždin), SS, 2/9 (Zagreb, 1937), str. 216; Preseka (Križevci), SS, 2/11 (Zagreb, 1937), str. 253-254; Dubovica (Ludbreg), SS, 3/12 (Zagreb, 1938), str. 366; Maruševačka Greda (Ivanec), SS, 4/8 (Zagreb, 1939), str. 276.

pokrenuli akciju za njegovo podizanje (Donje Ladanje, Vrbovečka Luka, Kotoriba³¹).

Financije

Za razliku od kampanje opismenjivanja, za koju su sredstva sakupljana na nacionalnoj razini, za sve ostalo morali su ogranci sami osigurati novac. Sredstva za knjige prikupljali su uglavnom na zabavama, koje su i inače bile glavni način sabiranja novca za ogrankove djelatnosti (isto je vrijedilo i za sve onovremene udruge). Tako je, primjerice, ogranak **Grabrovo** (Krapina) početkom 1937. priredio zabavu kako bi se prikupila sredstva za nabavku knjiga. Osim toga, uobičajila se i praksa prikupljanja sredstava na privatnim slavljinama, kao što je bilo u ogranku **Psarjevo Donje, Gornje i Velika Gora** (Sv. Ivan Zelina). Tamo su na svadbi u kući predsjednika ogranka Ivana Kavića skupili 123 dinara u korist čitaonice ogranka.³²

Ovaj je način prikupljanja novca bio uobičajen, stalan i razmjerno spor. Veće skokove omogućile su donacije državnih institucija, što je bilo moguće u kratkim razdobljima u kojima je HSS imao vlast na nekoj upravnoj razini. To se osjetilo u Zagrebačkoj oblasti (1927.–1928.), nakon 1936. u općinama³³, a posebice u Banovini Hrvatskoj. Tako je, primjerice, ogranak **Jakovlje** (Donja Stubica) osnovan 1927. uz pomoć Zagrebačkog oblasnog odbora, a on je pomogao i stvaranju knjižnice.³⁴

Manja sredstva mogla su se osigurati članarinama, no zna se da su one u siromašnim krajevima varirale i uglavnom bile simbolične. Primjerice, isti ogranak u **Jakovlju** odredio je za godišnju članarinu 12 dinara, a i to se plaćalo tromjesečno.³⁵ Nekima je bilo kakav novac bio problem pa su to – kao i mnoge druge stvari – rješavali davanjem u naturi. Primjerice, **Svibovec**

(Novi Marof) odlučio je da se članarina plaća u moštu. Čak ni to nije bilo izvedivo svake godine. Nakon što su im 1938. »tuča i poplava« prouzročili velike štete, i oni su posegnuli za uobičajenim rješenjem – organizirali su sijelo kako bi mogli naručiti »bar pučko izdanje djela dr. Antuna Radića.«³⁶

Knjižnični fond

Tijekom 1920-ih fondovi su bili maleni i u pravilu nisu prelazili 50-60 knjiga. Primjerice, ogranak **Rovišće** (Križevci) imao je u knjižnici 28 knjiga, **Prigorec** (Ivanec) 37 knjiga, a **Psarjevo Doljnje, Gornje i Velika Gora** (Sv. Ivan Zelina) nešto više od 50 knjiga.³⁷

Prema ograncima koji su poslali više izvješća, vidimo kako su skromni fondovi rasli. Budući da se radilo o 1928. godini, može se s velikom vjerojatnošću zaključiti kako je to bilo uz pomoć Zagrebačkog oblasnog odbora. Tako je knjižnica ogranka **Jakovlje** (Donja Stubica) s 28 knjiga porasla na 45, a ona u **Sračincu** (Varaždin) s 25 na 61 knjigu. Ogranak **Jalžabet** (Varaždin) imao je početkom 1928. godine 60 knjiga, a tijekom ljeta nabavili su čak 42 knjige i tako se svrstali u najveće knjižnice.³⁸

Treba ipak napomenuti kako brojevi o kojima se govori nisu potpuno pouzdani jer izvješća istih ogranka spominju različite, oscilirajuće brojeve. Primjerice, **Velika Ves** (Krapina) prvo spominje 125 knjiga, a godinu kasnije 120 knjiga.³⁹ Slično **Petrijanec** (Varaždin) prvo navodi fond od 45 knjiga, nekoliko mjeseci kasnije 80 knjiga, a iduće godine samo 60.⁴⁰

Nakon obnove 1930-ih nije se promijenilo puno toga. Neki ogranci pišu kako im je knjižnica »još vrlo slaba«.⁴¹ Drugi su počeli ni od čega pa ogranak u **Ključu** (Novi Marof) navodi kako u prvom trenutku nisu imali niti jedne knjige. No, već godinu kasnije došli su

³¹ Donje Ladanje (Ivanec), *SS*, 3/10 (Zagreb, 1938), str. 318; Vrbovečka Luka (Križevci), *SS*, 3/1 (Zagreb, 1938), str. 25; Kotoriba (Čakovec), *SS*, 4/5 (Zagreb, 1939), str. 131.

³² Grabrovo, *SS*, 2/4 (Zagreb, 1937), str. 94; Psarjevo Doljnje, Gornje i Velika Gora, *SP*, 2/8-9 (Zagreb, 1927), str. 159.

³³ Vidjeti uplate općina za kampanju opismenjivanja. *Pokret za pismenost 1937-1939*, str. 9-86. O samoupravi u oblastima i općinama: Mira Kolar-Dimitrijević, *Radićev sabor 1927-1928. Zapisnici Oblasne skupštine Zagrebačke oblasti* (Zagreb: Školska knjiga, 1993); Suzana Leček, »Borba Hrvatske seljačke stranke za općinsku samoupravu 1936.-1939.«, *Časopis za suvremenu povijest*, 40/3 (Zagreb, 2008), str. 999-1032.

³⁴ *SP*, 3/2 (Zagreb, 1928), str. 38; *SP*, 3/3 (Zagreb, 1928), str. 75.

³⁵ *SP*, 3/2 (Zagreb, 1928), str. 38.

³⁶ *SS*, 4/4 (Zagreb, 1939), str. 104-105.

³⁷ Rovišće, *SP*, 4/3-4 (Zagreb, 1929), str. 70; Prigorec, *SP*, 4/3-4 (Zagreb, 1929), str. 70; Psarjevo Doljnje, Gornje i Velika Gora, *SP*, 2/2 (Zagreb, 1927), str. 48.

³⁸ Jakovlje, *SP*, 3/3 (Zagreb, 1928), str. 75; *SP*, 4/3-4 (Zagreb, 1929), str. 65; Sračinec, *SP*, 3/1 (Zagreb, 1928), str. 24; *SP*, 3/3 (Zagreb, 1928), str. 78; Jalžabet, *SP*, 3/3 (Zagreb, 1928), str. 75; *SP*, 4/3-4 (Zagreb, 1929), str. 65-66.

³⁹ *SP*, 3/3 (Zagreb, 1928), str. 79; *SP*, 4/3-4 (Zagreb, 1929), str. 71.

⁴⁰ *SP*, 2/12 (Zagreb, 1927), str. 254; *SP*, 3/3 (Zagreb, 1928), str. 76-77; *SP*, 4/3-4 (Zagreb, 1929), str. 69.

⁴¹ Miklavec (Čakovec), *SS*, 2/3 (Zagreb, 1937), str. 70.

na 160 knjiga.⁴² Izgleda da je 1930-ih sakupljanje bilo lakše pa su, barem neke knjižnice, dosezale brojeve kojih 1920-ih još nema. Tako je ogranak **Maruševačka Greda** (Ivanec) sakupio dojmljivih 500 knjiga.⁴³ Doduše, radilo se o ogranku kojem je predsjedavao Juraj Antolić koji je član središnjice i jedan od najaktivnijih djelatnika Seljačke sloge.

Knjižnična nabava knjiga i novina uvijek je ciljana, što podrazumijeva određenu kontrolu znanja, a u ovom slučaju i ideologije. Nažalost, ne zna se točno što se nalazilo u ovim knjižnicama, ali zna se što im se preporučalo. Izidor Škorjač⁴⁴ sastavio je 1920-ih popis knjiga koje su bile prihvatljive seljačkom pokretu.⁴⁵ Slična je nabavna politika vođena i 1930-ih pa su prvenstvo uživala sva djela vezana uz »nauk braće Radić«. Prema povremenim popisima (reklamama) na koricama *Seljačke sloge*, vidljivo je da su uz svoja izdanja, ideološka ili književna (Mihovil Pavlek Miškina, Stjepan Novosel, Mijo Stuparić i dr.) preporučali popularne knjižice koje su, kako bi pomogli seljačkom gospodarstvu, pisali stručnjaci (agronomi, veterinari).

No, nešto se ipak ističe u ovim preporukama, a to su izdanja same Seljačke sloge. Prvo su to bila *Sabrana djela* Antuna Radića⁴⁶, a potom i izdanja *Male knjižnice Seljačke sloge*.⁴⁷ Od ogranaka očekivalo se da ih nabave i proučavaju pa su se oni potrudili da u svojim izvješćima navedu kako to i rade.

Svi su ogranci primali glasilo Seljačke sloge (*Seljačka prosvjeta*, *Seljačka sloga*) te (iako to rijetko spominju) HSS-ove novine. To potvrđuje izvješće ogranka u **Jalžabetu** (Varaždin) koji navodi kako su od novina pretplaćeni na *Dom* i *Narodni val* (prvo je HSS-ov tjednik, a drugo dnevnik iz 1920-ih).⁴⁸ O ostalom fondu zna se samo to da su nabavljali *Sabrana djela*, ali redov-

no jeftinije i kraće pučko izdanje, kao što je to bilo kod ogranaka **Majurec** (Križevci), **Šašinovec** (Sv. Ivan Zelina) ili **Donji Kraljevec** (Prelog), koji se pretplatio na djela A. Radića kao početak knjižnice.⁴⁹ Drugi nisu mogli niti to pa su javljali kako imaju nekoliko knjiga iz kompleta, primjerice **Sv. Petar Čvrstec** (Križevci) javio je kako ima četiri Radićeve knjige i planira nabaviti još dvije ili **Lovrečan** (Varaždin) koji je nabavio »nekoliko knjiga« *Sabranih djela*.⁵⁰

ZAJEDNIČKA ČITANJA

Jedna od redovnih djelatnosti bila je zajedničko čitanje ili, kako izvješća često kažu, zajedničko čitanje i razgovor. Ova stara praksa, koja izlazi iz tradicijskih večernjih razgovora i prvih načina poučavanja, pokazala se izuzetno djelotvornom tamo gdje dio članova nije znao čitati.⁵¹ No, značila je daleko više od mogućnosti da i nepismeni čuju nova znanja koja su se počela širiti pisanim medijima. Zapravo, onaj drugi aspekt – zajedništvo i razgovor – u seljačkom je društvu bio možda i važniji. Naime, seljačka su društva kolektivna, a ne individualistička i u njima je ono što se zajednički čitalo, promišljalo, raspravilo i prihvatilo postajalo novom kolektivnom praksom. Upravo zato formulaciju »zajednički se čitalo i razgovaralo« ne treba uzeti olako jer se nije radilo samo o tome da su članovi ogranka čuli nove informacije, nego i da su prihvatili barem nešto od novih znanja i predloženih modela ponašanja.

Kao i kod većine prosvjetnih djelatnosti, zajednički se čitalo uglavnom zimi, kako to javljaju iz **Jurketinca** (Ivanec). Doduše, bilo je ogranaka u kojima se čitalo tijekom cijele godine, kao u **Dubovici** (Ludbreg) gdje se

⁴² *SS*, 2/7 (Zagreb, 1937), str. 181-182.

⁴³ *SS*, 4/8 (Zagreb, 1939), str. 276.

⁴⁴ Izidor Škorjač (1879.–1960.), profesor u raznim gimnazijama u Hrvatskoj i Srbiji. Od 1928. zaposlen na zagrebačkoj Trgovačkoj akademiji (1928.–1939.), a od 1925. aktivan u Seljačkoj slozi. Tijekom 1920-ih uz Hercega je urednik *Seljačke prosvjete*. Nakon osnivanja Banovine Hrvatske dolazi na čelo Odjela za prosvjetu (1939.–1941.).

⁴⁵ Uz izdanja Seljačke sloge i djela Stjepana Radića, tu su se nalazili građanski pisci A. Šenoa, K. Š. Đalski, A. Kovačić, E. Kumičić, J. Kozarac, I. Tomić, A. Nazor, od stranih Dostojevski, Gogolj, Turgenjev, Tolstoj, Gorki (i drugi) te neka djela iz suvremene političke znanosti: Wilson, Nitti, Seignobos-Metin, Roland. Isidor Škorjač, »Seljačke knjižnice«, *SP*, 2/12 (Zagreb, 1927), str. 233-234.

⁴⁶ Obuhvaćala su 19 knjiga (600 din), no za seljaštvo objavljen je prilagođen, manji i jeftiniji komplet (200 din) od 12 knjiga (uz koji se moglo koristiti zajedničko kazalo u sv. XIX). U njemu su bili pretisak *Doma* (1900.–1904., 5 sv.), *Seljački nauk*, *Božićnica Antuna Radića*, *Seljačka politika*, *Protiv Riječke rezolucije*, *Hrvati i carevina*, *Narod i sabor*, *Rat za ratom*. Knjige su se mogle nabavljati i pojedinačno. Antun Radić, *Sabrana djela*, sv. I-XIX / sv. I-XII (Zagreb: Seljačka sloga, 1936.–1939.).

⁴⁷ Radilo se o seriji pokrenutoj pred rat, u kojoj je - od očekivanih nekoliko tisuća malih, selu prilagođenih knjižica, koje bi bile svojevrsna suma znanja - objavljeno tek prvih sedam.

⁴⁸ *SP*, 3/3 (Zagreb, 1928), str. 75.

⁴⁹ Majurec, *SS*, 5/4 (Zagreb, 1940), str. 113; Šašinovec, *SS*, 5/8-9 (Zagreb, 1940), str. 232; Donji Kraljevec, *SS*, 2/3 (Zagreb, 1937), str. 70.

⁵⁰ Sv. Petar Čvrstec, *SS*, 4/9 (Zagreb, 1939), str. 300; Lovrečan, *SS*, 5/5 (Zagreb, 1940), str. 138.

⁵¹ Aleksandar Stipčević, *Socijalna povijest knjige u Hrvata. Od početka Hrvatskoga narodnog preporoda (1835.) do danas*, knj. III. (Zagreb: Školska knjiga, 2008), str. 305-317.

zimi čitalo dva puta tjedno, a ljeti nedjeljom popodne.⁵² Ipak, u većini ogranaka ova je djelatnost ljeti slabjela, ne samo radi velikih poljoprivrednih radova, nego zato što je onda bio vrhunac kulturnog rada, koji se predstavljao na smotrama i prosvjetnim sijelima.

Učestalost zajedničkog čitanja određivali su članovi ogranka sami. Ogranak Štuparje (Krapina) organizirao je čitanje dva puta tjedno nakon proba pjevačkog zbora. Iz **Kutnjaka** (Ludbreg) javili su kako svi marljivo čitaju i razgovaraju i to zimi, tri puta tjedno. U **Sesvetama Ludbreškim** (Ludbreg) sastajali su se do travnja svaku večer i zajednički čitali.⁵³

Drugi su to činili rjeđe, a zanimljivo je da nisu nužno svi članovi bili okupljeni na istom mjestu. Tako su u **Koškovcu** (Ivanec) ukupno održali tijekom zime osam zajedničkih čitanja i to na tri mjesta kako bi se ljudi lakše okupili. Slično su se u **Šašinovcu** (Sv. Ivan Zelina) sastajali u kućama odbornika na pet mjesta. Nakon kraćeg zastoja, ovdje su odlučili nadoknaditi propušteno i počeli su se svake večeri sastajati na zajedničkom čitanju, a svake nedjelje poslije čitanja vodili su rasprave. Moglo se čak preuzeti model opismenjivanja, kako je to napravio ogranak **Prišlin** (Pregrada), čiji su članovi čitali i razgovarali po seljačkim kućama.⁵⁴

Ipak, većinom se zajedničko čitanje organiziralo u ogrankovim prostorijama, primjerice iz **Jakovlja** (Donja Stubica) javljaju kako zajednička čitanja održavaju u čitaonici i knjižnici, a iz **Krištanovca** (Čakovec) da u »svojim prostorijama« čitaju i raspravljaju.⁵⁵

Čitalo se ono što su prikupili za knjižnicu, kako su to javili iz **Podgore** (Krapina).⁵⁶ Ako navode naslove, onda je to ono što se sretalo kod knjižničnih fondova: *Seljačka sloga* i Radićeva *Sabrana djela*.⁵⁷ Jedina knjiga koja se spominje bila je *Za svojom zvijezdom* Mihovila Pavleka Miškine, koju su čitali u **Preseki** (Križev-

ci).⁵⁸ No, radilo se o knjizi koju je na samom početku svoga djelovanja izdala Seljačka sloga, s ambicijom da njome pokrene novu književnu granu – seljačku književnost (1926.).⁵⁹ Nažalost, ne znaju se drugi naslovi pa se ne može reći ništa o širini novih znanja. Ono što se zna jest da su čitali, učilo ih je ponajviše (iako ne isključivo) snalaženju u novom političkom poretku i na neki način ovo je učenje djelovalo kao današnji »građanski odgoj«.⁶⁰

Odgojna uloga izričito se spominje u izvješću ogranka **Goričan** (Prelog) koji navodi kako njihovi mladi iz ogranka čitaju *Sabrana djela*, a mladići koji nisu članovi »u koliko što čitaju, to su pokvareni pustolovni romani«.⁶¹ Ovaj sukob korisne (mladima, pa i starijima, često dosadne) literature i one trivijalne desetljećima je bio tema u žalopojkama prosvjetiteljskih nastrojnih pojedinaca. Kako mladi možda nisu u potpunosti oduševljeni time da im ogranak pruža samo učenje, shvatili su u **Majerju** (Varaždin) i razmišljali o tome da vještinu čitanja treba učiniti i zabavnom (»Mladež bi željno čitala, a kušala bi naučiti i koji igrokaz, da se priredi koja zabava.«).⁶² Upravo su to radili i drugdje, stoga treba podsjetiti kako je čitanje neodvojivo od kulturnih djelatnosti, posebice seljačke književnosti i amaterskih predstava, koje se moglo doživjeti na prosvjetnim sijelima.

PREDAVANJA

Nova znanja inače se vrlo uspješno prenose predavanjima. Međutim, za njih treba imati ljude i sredstva. Seljačka sloga pridodala je 1930-ih još jedan problem – nevoljkost da se seljacima »docira«. Iako to možda može izgledati kao ideološka pretjeranost, zapravo je u

⁵² Jurketinec, *SS*, 6/1-2 (Zagreb, 1941), str. 45; Dubovica, *SS*, 2/6a (Zagreb, 1937), str. 133; *SS*, 4/3 (Zagreb, 1939), str. 82.

⁵³ Štuparje, *SS*, 2/11 (Zagreb, 1937), str. 254; Kutnjak, *SS*, 5/3 (Zagreb, 1940), str. 74; Sesvete Ludbreške, *SS*, 4/3 (Zagreb, 1939), str. 79.

⁵⁴ Koškovec, *SS*, 5/4 (Zagreb, 1940), str. 117; Šašinovec, *SS*, 3/4 (Zagreb, 1938), str. 141; *SS*, 5/8-9 (Zagreb, 1940), str. 232; Prišlin, *SS*, 2/6b (Zagreb, 1937), str. 166.

⁵⁵ Jakovlje, *SP*, 4/3-4 (Zagreb, 1929), str. 65; Krištanovec, *SS*, 3/2 (Zagreb, 1938), str. 65.

⁵⁶ *SS*, 2/3 (Zagreb, 1937), str. 69-70.

⁵⁷ Strahinja (Krapina), *SS*, 1/12 (Zagreb, 1936), str. 293; Kozjak-Komor (Krapina), *SS*, 5/2 (Zagreb, 1940), str. 54; Preseka (Križevci), *SS*, 2/11 (Zagreb, 1937), str. 253-254; Vrbovečka Luka (Križevci), *SS*, 3/1 (Zagreb, 1938), str. 25.

⁵⁸ *SP*, 2/3 (Zagreb, 1927), str. 64.

⁵⁹ Mihovil Pavlek Miškina, *Za svojom zvijezdom* (Zagreb: Seljačka sloga, 1926); »Miškinina djela – prva knjiga Seljačke knjižnice«, *SP*, 1/5-8 (Zagreb, 1926), str. 126-127; Tomislav Prpić, *Književni regionalizam u Hrvata* (Zagreb: Matica hrvatska, 1936), str. 57-67.

⁶⁰ Građanski odgoj i obrazovanje obuhvaća nekoliko aspekata: društveni (socijalne i komunikacijske vještine), politički (o državnom uređenju, institucijama, uključivanju o odlučivanje), pravni (prava i odgovornostima), gospodarski (znanja vezana uz gospodarenje), kulturalni (upoznavanje vlastite kulture i identiteta te poštovanje tuđe). <http://goo.hr/gradanski-odgoj-i-obrazovanje-graficki-prikaz-kurikuluma/> (pristupljeno 26.4.2022.) Većina onoga što je pisao Antun Radić, kao i dosta tekstova Stjepana Radića, zapravo pojašnjava fenomene modernog svijeta, odnosno na primjeren način seljaštvu približava složene procese modernizacije, a posebice one političke.

⁶¹ *SS*, 6/1-2 (Zagreb, 1941), str. 43.

⁶² *SS*, 2/8 (Zagreb, 1937), str. 198.

pozadini nekih rigidnih komentara iskustvo kako su predavanja stručnjaka često neprilagođena ne samo mentalnom svijetu sela, nego puno konkretnije – mogućnostima da se njihove poruke provedu u stvarnom životu.

Stoga ne čudi da ih izgleda nisu uspijevali organizirati u svakom ogranku te da, uz neke izuzetke, nisu bila brojna. Često izvješća ne spominju temu predavanja, no ipak možemo i o tome stvoriti određenu sliku.

Tijekom 1920-ih obično se spominje po jedno predavanje. Teme donekle variraju, ali ipak već tada može se vidjeti ono što će biti jasno 1930-ih, a to je da očitu prednost imaju ona koja uče o nekim praktičnim znanjima. Izuzetak je zabilježen u ogranku **Rovišće** (Križevci) u kojem je prigodom njegova osnutka član ogranka Rude Orešković održao predavanje »O Slavenima i o dolasku Hrvata«. ⁶³ Brojem su se istakli ogranci **Velika Ves** (Krapina), koji je organizirao 3 predavanja i 7 kino predstava (od toga 4 sa znanstvenim sadržajem, a 3 vezane uz pogreb Pavla Radića i Đure Basaričeka) te **Zaježda** (Zlatar) sa tri predavanja. ⁶⁴ Ostali govore o jednom predavanju, i to gospodarskom **Jakovlje** (Donja Stubica) i **Petrijanec** (Varaždin) ili zdravstvenom **Jalžabet** (Varaždin). ⁶⁵ Za **Sračinec** (Varaždin) znamo i konkretniju temu. Tamo je veterinar Devide govorio o koristi stočarskih zadruga. Osim toga, održali su »tečaj za brzo i točno čitanje i računanje«. ⁶⁶

Predavanja se održavaju i 1930-ih, iako se tada često pod pojmom »predavanje« zapravo radi o prigodnom govoru koji bi, primjerice, uz proslavu dana Matije Gupca ili nekog drugog seljačkog spomendana ⁶⁷, održao nadareniji član ogranka. ⁶⁸ Dosta ogranaka uopće ne spominje predavanja, no kod onih koji ih spominju, može se vidjeti da se nešto izmijenilo. Oni koji su ih organizirali, često su to pretvorili u dobro uhodanu

aktivnost. Neki su organizirali cijele tečajeve, a pojavila se nova mogućnost slanja na tečajeve u Zagreb. No, izgleda da je veća aktivnost na ovoj vrsti djelatnosti ostala ograničena na međimurske kotareve i – povezano sa zdravstvenom kampanjom – Krapinu.

Tako ogranak u **Belici** (Čakovec) navodi kako je 1938. održao oko 20 predavanja, a **Vratišinec** (Čakovec) ih je držao čak dva puta tjedno. ⁶⁹ Uglavnom ne navode teme predavanja, nego lakonski kao **Kotoriba** (Čakovec) pišu da održavaju sastanke s predavanjima »iz svega što seljaka može interesirati«. ⁷⁰ Iz dopisa ogranka u **Draškovcu** (Prelog) doznaje se što je to moglo biti. Članovi ogranka pokazali su veliko zanimanje za ovaj vid rada i tijekom zime sastajali su se čak pet puta tjedno. Na tim se sastancima govorilo i predavalo »o svemu, što je od koristi za seljake i selo, i to: ponedjeljkom o prosvjetnom radu, utorkom o poljoprivrednim pitanjima, četvrtkom je bilo pjevanje starinskih pjesama, petkom se učilo računovodstvo, a nedjeljom su se čitali članci iz djela Ante Radića i razgovaralo o čitanom.« ⁷¹

Samo jedan ogranak spominje kako je uspio organizirati pravi tečaj. Radi se o **Prelogu** gdje su organizirali više predavanja i tečaj računanja. ⁷² Najzanimljiviji je ipak tečaj iz prosinca 1936. na kojem se učilo kako voditi poslovne knjige ogranka. Inicijativa je došla iz Međimurja, a tečaj su održali voditelji Seljačke sloge iz Zagreba – Rudolf Herceg i Rudolf Petek. Nakon toga, takve su tečajeve održali i drugdje, a u glasilu su objavili članak o vođenju knjigovodstva, nadajući se da će biti dovoljan da seljaci sami nauče kako raditi. ⁷³ Međimurje je dobilo i posebnu pohvalu za trud koji ga je učinio uzorom drugima (kako su napisali »Međimurje bi htjelo dostići Valpovštinu«, koju se držalo uzorno uređenim kotarom). ⁷⁴ Osim toga, počeli su držati ove tečajeve u Zagrebu pa su sada ogranci dobili priliku i za

⁶³ *SP*, 3/1 (Zagreb, 1928), str. 24.

⁶⁴ *Velika Ves*, *SP*, 4/3-4 (Zagreb, 1929), str. 71; *Zaježda*, *SP*, 4/3-4 (Zagreb, 1929), str. 72.

⁶⁵ *Jakovlje*, *SP*, 4/3-4 (Zagreb, 1929), str. 65; *Petrijanec*, *SP*, 3/3 (Zagreb, 1928), str. 76-77; *Jalžabet*, *SP*, 3/3 (Zagreb, 1928), str. 75.

⁶⁶ *SP*, 3/3 (Zagreb, 1928), str. 78.

⁶⁷ Suzana Leček, »Selo i politika. Politizacija hrvatskog seljaštva 1918-1941.«, u: Ljubomir Antić (urednik), *Hrvatska politika u XX. stoljeću* (Zagreb: Matica hrvatska, 2006), str. 119-143, na str. 127-140.

⁶⁸ *Varaždinske Toplice* (Novi Marof), *SS*, 5/4 (Zagreb, 1940), str. 115. U Završju (Varaždin) su 13. veljače 1938. proslavili Gupčev i Radićev dan (umro je 10. veljače 1919. pa se njegova godišnjica uglavnom povezivala sa spomenom na M. Gubca i Seljačku bunu). Zanimljivo je da su prijepodne slavili u selu Margečanu za područje župe Bela, a poslijepodne u selu Vidrovcu za istoimenu župu pa treba uzeti u obzir kako je njihovo djelovanje daleko nadilazilo okvire jednog sela. *SS*, 3/4 (Zagreb, 1938), str. 138-139. Slično je predavanje održano u Jesenju (Krapina) prigodom proslave Dana braće Radić (slavilo se oko 11. lipnja). *SS*, 5/8-9 (Zagreb, 1940), str. 232.

⁶⁹ *Belica*, *SS*, 4/3 (Zagreb, 1939), str. 85; *Vratišinec*, *SS*, 2/3 (Zagreb, 1937), str. 70.

⁷⁰ *SS*, 4/5 (Zagreb, 1939), str. 131.

⁷¹ *SS*, 4/5 (Zagreb, 1939), str. 126.

⁷² Isto.

⁷³ Ante Premužić, »Vođenje knjiga u ograncima Seljačke Sloge«, *SS*, 1/12 (Zagreb, 1936), str. 275-286.

⁷⁴ »Tečajevi za vođenje ogranaka«, *Seljački dom* 24 (Zagreb 1936), br. 7 (10. prosinca 1936), str. 6; »Dva tečaja«, *Seljački dom* 24 (Zagreb, 1936), br. 8 (17. prosinca 1936), str. 3; »Kako da se vode knjige«, *Seljački dom* 24 (Zagreb, 1936), br. 8 (17. prosinca 1936), str. 3; Suzana Leček, *Seljačka sloga u Slavoniji, Srijemu i Baranji 1925.-1941.* (Slavonski Brod: HIP, Srednja Europa, 2005), str. 29.

nešto novo – poslati svoje članove u Zagreb. Mogućnost je iskoristio ogranak **Donji Kraljevec** (Prelog).⁷⁵

Posebna vrsta predavanja bila su ona koja su pratila kampanju za zdravlje majke i djece. Nju je Seljačka sloga pokrenula u ljeto 1939. i to na inicijativu dr. Ernsta Mayerhoferera,⁷⁶ utemeljitelja pedijatrije u Hrvatskoj. Naime, prema statistici, Hrvatska se nalazila među zemljama s najvećom smrtnošću djece u Europi, a kako je pomoć zdravstvenih institucija bila minimalna, pokušalo se i u ovome popraviti situaciju izvaninstitucionalnom kampanjom. Vodili su je liječnici, a Seljačka sloga osiguravala je, moglo bi se reći, »logistiku«. Promovirala je ideje kampanje u svojim ograncima i medijima te povezivala liječnike sa članicama ogranka. Iako se kampanja brzo prebacila u najugroženije krajeve (Dalmatinska zagora, Bosna i Hercegovina), jedno od njezinih ishodišta bilo je Hrvatsko zagorje zahvaljujući tome što je njezin izvršni voditelj, liječnik Dane Malić,⁷⁷ djelovao u Krapini.⁷⁸ Ovdje su održana i prva predavanja i to po modelu koji je preporučala Seljačka sloga, tj. razgovorom. Članice krapinskih ogranka među prvima su otišle na Kliniku za dječje bolesti (ili kako oni pojednostavljeno zovu, Dječju kliniku) u Zagreb, kako bi tamo kroz praksu naučile osnove o njezi djece. U izvješćima to spominju ogranci **Strahinja** (Krapina) i **Kozjak-Komor** (Krapina). Kako je to izgledalo dočarava izvješće ogranka Kozjak-Komor.⁷⁹ Prvo su razgovarali sa ženama o tome kako treba nešto mijenjati i dogovorili da na trošak ogranka pošalju jednu od njih na Dječju kliniku. Nakon toga, održali su »ženski sastanak«, na koji je došlo 25 žena i 5 djevojaka. Žene su govorile otvoreno i konkretno, iznoseći svoje probleme (primjerice, Jalža Mladić, majka dvanaestero djece od koje je troje umrlo, govorila je o slaboj prehrani i radu bez poštede). Nakon toga je Jana Jeršek, koja je bila na Dječjoj klinici, razložila upute što ih je dobila. Slijedio

je razgovor i žene su se složile da se zbog siromaštva ne mogu držati svega. No, zajedno su došle do zaključka o tome što sve mogu primijeniti i kako mogu postupati, stvarajući tako novi model ponašanja. Podsjetimo kako to nije bilo jednostavno jer se radilo o vrlo osjetljivom pitanju održanja dječjeg života (time i kontinuiteta zajednice), koje je upravo radi toga učvršćivano složenim tradicijskim vjerovanjima i postupcima.

Opisanim setovima predavanja, promoviranim upravo na području Međimurja i Hrvatskog zagorja, Seljačka sloga stvorila je i model kako bi ova djelatnost trebala izgledati. U njemu stručnjaci surađuju sa seljacima, savjetuju ih, a u razgovoru zajedno oblikuju novu, seljacima izvedivu, praksu.

BANOVINA HRVATSKA

Uspostavljena 26. kolovoza 1939., Banovina Hrvatska imala je pred sobom premalo vremena da ostvari sve što se željelo. Posebice je to vrijedilo za školstvo, u kojem se vrijeme mjeri školskim godinama, od kojih je Banovina zakasnila na prvu, a nije uspjela dovršiti drugu. Pa čak i u tim vrlo teškim okolnostima, provela je raznovrsne mjere kojima je pokušala urediti i unaprijediti školstvo. Ovdje će se samo ukratko spomenuti one koje se tiču Seljačke sloge.⁸⁰

Prvo treba spomenuti kako je unutar Seljačke sloge razrađen prosvjetni program HSS-ova pokreta te da je na čelo Odjela za prosvjetu (zapravo ministarstva prosvjete Banovine Hrvatske) došao Izidor Škorjač, dugogodišnji djelatnik Seljačke sloge. Ubrzo je slijedio niz odluka kojima su donekle institucionalizirane djelatnosti Seljačke sloge (povezivanje škola i kampanje opismenjivanja, nabava literature koju je izdavala Seljačka sloga i slično).⁸¹

⁷⁵ SS, 2/3 (Zagreb, 1937), str. 70.

⁷⁶ Ernst Mayerhofer (1877.–1957.), docent na bečkom Medicinskom fakultetu, dolazi u Zagreb kao jedan od prvih profesora Medicinskog fakulteta. Utemeljio 1923. Kliniku za dječje bolesti Medicinskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu i bio je prvi profesor pedijatrije na tom fakultetu.

⁷⁷ Dane Malić (1896. - ?), liječnik, specijalizirao oftalmologiju. Stipendist Rockefellerove fondacije (vjerojatno 1927.), narodni poslanik za Krapinu 1935. i 1938. godine.

⁷⁸ Suzana Leček, Željko Dugac, »Za zdravlje majke i djeteta: zdravstveno prosvjetna kampanja Seljačke sloge (1939.–1941.)«, Časopis za suvremenu povijest 38/3 (Zagreb, 2006), str. 983-1005.

⁷⁹ Strahinja, SS, 4/11 (Zagreb, 1939), str. 351-352; SS, 5/3 (Zagreb, 1940), str. 75; Kozjak-Komor, SS, 5/2 (Zagreb, 1940), str. 54; SS, 5/3 (Zagreb, 1940), str. 73.

⁸⁰ Ovdje ne spominjemo znatno povećanje financija te najopsežniju reformu kojom je trebalo uvesti »poučavanje u narodnom duhu«. Naizgled se radilo o uvođenju HSS-ove ideologije, no iza toga zapravo je stajao pokušaj modernizacije i uvođenja »aktivne škole«. Više u: Suzana Leček, Tihana Petrović Leš, *Znanost i svjetonazor. Etnologija i prosvjetna politika Banovine Hrvatske 1939.–1941.* (Zagreb: Srednja Europa, 2010).

⁸¹ »Predavanja učenicima o narodnoj akciji Seljačke sloge za širenje pismenosti (odredba I. Škorjača od 6.10.1939. br. 64173-II-1939.)«, *Službeni glasnik Banske vlasti Banovine Hrvatske Odjela za prosvjetu*, 1/1-2 (Zagreb, 1940), str. 133-134; »Sudjelovanje školske mladeži u širenju pismenosti (odredba I. Škorjača od 17.10.1940. br. 79047-II-1940., za srednje škole)«, *Službeni glasnik Banske vlasti Banovine Hrvatske Odjela za prosvjetu*, 1/9 (Zagreb, 1940), str. 764-767; »Nabava za knjižnice pučkih škola (za bana I. Škorjač

Tab. 2. Postotak djece koja nisu polazila narodnu (pučku) školu 1939.–1940.*

Kotar	Nepolaženje škole (%)
Prelog	1,1
Ludbreg	5,1
Križevci	6,2
Varaždin	6,5
Čakovec	6,9
Sv. I. Zelina	7,9
Zlatar	11,7
Klanjec	14,2
Pregrada	19,3
Ivanec	21,6
Novi Marof	22,5
Banovina Hr.	12,2

* *Godišnjak Banske vlasti Banovine Hrvatske 1939-26.VIII.–1940* (Zagreb: Banska Vlast BH, 1940), str. 44-47.

Zanimljivije je ipak da je način rada Seljačke sloge utjecao i na predviđenu reformu školskog sustava. Naime, Banovina Hrvatska preuzela je sustav sa svim slabostima: premalo škola i učitelja te još uvijek veći ili manji broj djece koja uopće nisu polazila osnovnu školu. Iako je u Banovini bilo dosta područja u kojima je situacija bila gora, sjeverozapadna Hrvatska još je uvijek imala velikih problema.⁸² I ovdje je bilo premalo školskih zgrada i učionica, a razredi su brojali i više od 100 učenika. Najgore je ipak bilo to što još uvijek nisu sva djeca polazila osnovnu školu. Napominje se kako ne treba generalizirati jer statistika ukazuje na velike razlike između kotareva. Dok je u Prelogu postotak bio minimalan, u Ivanu i Novom Marofu više od petine djece uopće nije pohađalo školu.

Kako bi ubrzali proces, u Odjelu za prosvjetu učinili su doista nekonvencionalan potez – pokušali su uvesti »pomoćne narodne (pučke) škole«. Ova privremena mjera imala je očit uzor u načinu rada Seljačke sloge, u kojem su obrazovaniji i sposobniji seljaci preuzimali ulogu poučavatelja. »Pomoćne narodne škole« bile su

zamišljene prvenstveno za kotareve koji su imali visok postotak nepismenih (primjerice u Bosni i Hercegovini ni jedan kotar nije imao manje od 60 % nepismenih, a bilo je sela u kojima niti jedno dijete nije išlo u školu). Ove su škole trebale biti privremene, do podizanja »seljačkih škola«. Bile bi smještene u privatne kuće, a »tzv. poučavatelji« (ne nazivaju ih učiteljima!) trebali su samo jamčiti da će djecu za dvije godine naučiti osnovama pisanja i računanja.⁸³ Planirali su ih pokrenuti stotinjak već u jesen 1940. godine.⁸⁴ No, ovo je trebala biti samo prijelazna mjera jer se tijekom nekoliko godina namjeravalo podići redovite »seljačke škole«.

Prava i trajna inovacija bile bi »seljačke škole«, koje su zamislili kao novi tip narodne (pučke) škole. Nadahnuli su se idejom Antuna Radića – kako škola treba biti u svakom selu, kako treba imati program primjeren seljaštvu, a učitelji bi trebali biti seljaci. Ideju da seljaci poučavaju djecu pokušali su donekle profesionalizirati pa su predvidjeli pokretanje posebnih »seljačkih učiteljskih škola«. Ovim školama selo bi dobilo odgovarajuću osnovnu naobrazbu, a Banska vlast riješila bi se »neprilike za postavljenje učitelja u zabačenim selima«.⁸⁵

Nažalost, nije poznato ništa o radu tih škola jer su ulazile u ovlast Odsjeka za seljačku prosvjetu čiji je arhiv nestao. Izgleda da uopće nisu zaživjele, barem ne u Hrvatskom zagorju, budući da se »seljačke škole«, pa čak ni one privremene »pomoćne«, ne spominju u arhivskim pa ni lokalnim izvorima.⁸⁶

ZAKLJUČAK

Seljačka sloga bila je kulturno-prosvjetna organizacija vezana uz Hrvatsku seljačku stranku. Pred Drugi svjetski rat imala je oko 1 200 ogranaka i više od 60 000 članova te je bila najveća kulturna udruga na hrvatskom području. Predvodila je prosvjetne i kulturne djelatnosti masovnog »hrvatskog seljačkog pokreta« i stvorila modele koje je HSS primjenjivao u prosvjetnoj politici kada je došao na vlast u Banovini Hrvatskoj (1939.–1941.). Stoga je ovo istraživanje pokušalo odgovoriti na pitanje o njezinim izvaninstitucionalnim prosvjetnim

br. 26846-II-1940. od 11.4.1940.)«, *Službeni glasnik Banske vlasti Banovine Hrvatske Odjela za prosvjetu*, 1/4 (Zagreb, 1940), str. 256.

⁸² Šire vidjeti: Suzana Jagić, *Prosvjetna politika u osnovnom školstvu Hrvatskog zagorja 1918.–1941.*, doktorski rad obranjen na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, 2012. (neobjavljen)

⁸³ »Naredba o pomoćnim pučkim školama (ban I. Šubašić br. 65.841-II-1940. od 4.8.1940.)«, *Službeni glasnik Banske vlasti Banovine Hrvatske Odjela za prosvjetu*, 1/8 (Zagreb, 1940), str. 576-578; Hrvatski državni arhiv. Banovina Hrvatska. Odjel za prosvjetu (HR-HDA-159). Glavni odsjek, kut. 2. Opće upute za pomoćne pučke škole, za bana I. Škorjač od 30.11.1940. br. 108013-II-1940.

⁸⁴ *Godišnjak Banske vlasti*, 49.

⁸⁵ *Godišnjak Banske vlasti*, 48; »Pučka seoska škola«, *SS*, 4/10 (Zagreb 1939), str. 350.

⁸⁶ Za lokalne izvore: S. Jagić, *Prosvjetna politika*, str. 236.

djelatnostima te o njihovu utjecaju na službenu prosvjetnu politiku Banovine Hrvatske. Osim toga, koliko je bilo moguće, ukazalo je na neke osobitosti rada na području sjeverozapadne Hrvatske. Seljačka sloga i ovdje je proširila mrežu svojih ogranaka te ih je pred početak Drugoga svjetskog rata imala više od 150. U njima je razvijala raznovrsne djelatnosti, a u ovom su istraživanju obuhvaćene samo one prosvjetne: opismenjivanje, osnivanje knjižnica i čitaonica, zajednička čitanja i predavanja.

Iako kotarevi sjeverozapadne Hrvatske nisu ulazili u red jako zabrinjavajućih (samo je Slavonija sa Srijemom imala višu pismenost), ipak su neki od njih još uvijek imali visok udio ljudi koji nisu znali čitati i pisati. U čak 5 od 13 kotareva nepismeno je bilo više od trećine stanovništva, a samo je jedan kotar imao željenu nepismenost ispod 10 % (Prelog). Stoga je i ovdje kampanji opismenjivanja posvećena velika pozornost. Iako nema statističkih podataka o rezultatima, iz izvješća ogranaka vidljivo je da se na tome sustavno radilo te da je većina njih pred rat poučavala posljednje nepismene. Mogućnost čitanja i pisanja bila je tek početak onoga što je željela Seljačka sloga. Slijedilo je stjecanje modernih znanja koje se moglo dobiti ili čitanjem ili predavanjima. Stoga je jedna od osnovnih djelatnost svakog ogranka bila otvaranje knjižnice sa čitaonicom. Ovime je građanski »čitaonički pokret«, koji je počeo još u 19. stoljeću, konačno masovnije prenesen na selo. Istraživanje je potvrdilo kako je svaki ogranak imao knjižnicu, da su knjižni fondovi bili mali i 1920-ih rijetko su prelazili 60 knjiga, ali i da su 1930-ih osjetno porasli. Temelj im je bila preporučena literatura, sadržajno vezana uz ideologiju Seljačke sloge, odnosno Hrvatske seljačke stranke. Upozoreno je i da se ovdje ne radi (samo) o ideološkoj kontroli jer su ta djela bila doista obrazovna (na prilagođeni način pojašnjavala su seljaštvu modernizacijske procese). Ukazano je i na važnost zajedničkih čitanja, djelatnosti koja je bila znatno više od načina da nepismeni steknu nova znanja. Naime, uz ova čitanja obvezno su vođeni razgovori i rasprave, a u kolektivnom društvu, kao što je to seljačko društvo, to je značilo i da zajednica donosi odluke i usvaja nove modele ponašanja koji onda vrijede za sve. Ova zajednička čitanja organizirana su posvuda, a bila su popularna i na ovom području pa su neki ogranci ovu, inače zimsku djelatnost, provodili tijekom cijele godine. Napokon, istraživanje je pokazalo kako su predavanja, inače zahtjevan oblik djelatnosti, ostala rijetka, ali i da su ovdje promovirana neka od općeg značenja, kao što su bili tečajevi za vođenje administracije ogranaka te kampanja za zdravlje majke i djeteta.

Ovim izvaninstitucionalnim radom, Seljačka sloga unosila je promjene u sela sjeverozapadne Hrvatske pa se nametalo i pitanje koliko je imala utjecaja na reforme

u vrijeme Banovine Hrvatske. Naime, poznato je da je Banovina pokušala njezina iskustva unijeti u institucionalnu prosvjetu. Prvenstveno se to odnosilo na pokretanje »pomoćnih narodnih (pučkih) škola« (kao privremene mjere) i uvođenje »seljačkih škola« (koje su trebale postati stalna ustanova). Pokrenute u jesen 1940., bile su namijenjene prvenstveno područjima s najvećim prosvjetnim problemima (Bosni i Hercegovini). Istraživanje za sada nije otkrilo njihovo postojanje na području sjeverozapadne Hrvatske.

IZVORI I LITERATURA

Izvori

Hrvatski državni arhiv.

- Fond: Banovina Hrvatska. Odjel za prosvjetu (HR-HDA-159).

Tisak

Seljačka prosvjeta. (Zagreb: Seljačka sloga, 1926-1929).

Seljačka sloga (Zagreb: Seljačka sloga, 1936-1941).

Literatura

Abel, James F. i Norman J. Bond. 1929. *Illiteracy in the Several Countries of the World* (Washington: US Government Printing Office, 1929).

Arnove, Robert F. i Harvey J. Graff. 1987. *National Literacy Campaigns. Historical and Comparative Perspectives* (New York, London: Springer, 1987).

Ceribašić, Naila. 2003. *Hrvatsko, seljačko, starinsko i domaće: povijest i etnografija javne prakse narodne glazbe u Hrvatskoj* (Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 2003).

Cipolla, Carlo M. 1969. *Literacy and Development in the West* (Harmondsworth: Penguin Books, 1969).

»Dva tečaja«. 1936. *Seljački dom* 24 (Zagreb, 1936), br. 8 (17. prosinca 1936), str. 3.

Godišnjak Banske vlasti Banovine Hrvatske 1939-26. VIII.–1940. 1940. (Zagreb: Banska Vlast BH, 1940).

Herceg, Rudolf. 1922. *Nova abecedarka* (Zagreb: R. Herceg i drugovi, 1922).

Herceg, Rudolf i Imbro Štivić (ur.). 1939. *Hercegova računica i čitanka za samouke* (Zagreb: Tipografija, 1939).

Jagić, Suzana. 2012. *Prosvjetna politika u osnovnom školstvu Hrvatskog zagorja 1918.–1941.*, doktorski

- rad obranjen na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, 2012. (neobjavljen)
- »Kako da se vode knjige«. 1936. *Seljački dom* 24 (Zagreb, 1936), br. 8 (17. prosinca 1936), str. 3.
- Kolar-Dimitrijević, Mira. 1993. *Radićev sabor 1927-1928. Zapisnici Oblasne skupštine Zagrebačke oblasti* (Zagreb: Školska knjiga, 1993).
- Leček, Suzana. 2003. »Seljačka sloga i prva kampanja opismenjivanja u Hrvatskoj (1937.–1941.)«, u: Alexander Buczynski, Milan Kruhek, Stjepan Matković, (urednici), *Hereditas rerum Croaticarum ad honorem Mirko Valentić* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2003), str. 292-301.
- Leček, Suzana. 2005. *Seljačka sloga u Slavoniji, Srijemu i Baranji 1925.–1941.* (Slavonski Brod: HIP, Srednja Europa, 2005).
- Leček, Suzana. 2006. »Selo i politika. Politizacija hrvatskog seljaštva 1918-1941.«, u: Ljubomir Antić (urednik), *Hrvatska politika u XX. stoljeću* (Zagreb: Matica hrvatska, 2006), str. 119-143.
- Leček, Suzana i Željko Dugac. 2006. »Za zdravlje majke i djeteta: zdravstveno prosvjetna kampanja Seljačke sloge (1939.–1941.)«, *Časopis za suvremenu povijest*, 38/3 (Zagreb 2006), str. 983-1005.
- Leček, Suzana. 2008. »Borba Hrvatske seljačke stranke za općinsku samoupravu 1936.–1939.«, *Časopis za suvremenu povijest*, 40/3 (Zagreb: 2008), str. 999-1032.
- Leček, Suzana i Tihana Petrović Leš. 2010. *Znanost i svjetonazor. Etnologija i prosvjetna politika Banovine Hrvatske 1939.–1941.* (Zagreb: Srednja Europa, 2010).
- Leček, Suzana i Ivica Šute. 2018. »Seljački domovi Hrvatske seljačke stranke (1935.–1941.) - zamisao, ostvarenje, nasljeđe«, u: Klementina Batina, Jasna Fakin Bajec, Tihana Petrović Leš, Saša Poljak Istenič (urednici), *Etnologija i selo 21. stoljeća: tradicionalno, ugroženo, kreativno* (Zagreb: Hrvatsko etnološko društvo, Slovensko etnološko društvo, 2018), str. 157-179.
- »Miškinina djela – prva knjiga Seljačke knjižnice«. 1926. *Seljačka prosvjeta*, 1/5-8 (Zagreb, 1926), str. 126-127.
- »Nabava za knjižnice pučkih škola (za bana I. Škorjač br. 26846-II-1940. od 11.4.1940.)«. 1940. *Službeni glasnik Banske vlasti Banovine Hrvatske Odjela za prosvjetu*, 1/4 (Zagreb, 1940), str. 256.
- »Naredba o pomoćnim pučkim školama (ban I. Šubašić br. 65.841-II-1940. od 4.8.1940.)«. 1940. *Službeni glasnik Banske vlasti Banovine Hrvatske Odjela za prosvjetu*, 1/8 (Zagreb, 1940), str. 576-578.
- Pavlek, Mihovil Miškina. 1926. *Za svojom zvijezdom* (Zagreb: Seljačka sloga, 1926).
- Peulić, Antun i Rudolf Herceg. 1911. *Abecedarka za poučavanje odraslih nepismenih* (Zagreb: Društvo hrv. sveuč. građana za poučavanje odraslih nepismenih, 1911).
- Pokret za pismenost*. 1938. (Zagreb: Klub ABC, 1938).
- Pokret za pismenost 1937-1939. Podatci o sabranim prinosima i njihovoj upotrebi do 31. XII. 1939.* 1940. (Zagreb: Klub ABC, 1940).
- »Predavanja učenicima o narodnoj akciji Seljačke sloge za širenje pismenosti (odredba I. Škorjača od 6.10.1939. br. 64173-II-1939.)«. 1940. *Službeni glasnik Banske vlasti Banovine Hrvatske Odjela za prosvjetu*, 1/1-2 (Zagreb, 1940), str. 133-134.
- Premužić, Ante. 1936. »Vođenje knjiga u ograncima Seljačke Sloge«, *Seljačka sloga*, 1/12 (Zagreb, 1936), str. 275-286.
- Prpić, Tomislav. 1936. *Književni regionalizam u Hrvata* (Zagreb: Matica hrvatska, 1936).
- »Pučka seoska škola«. 1939. *Seljačka sloga*, 4/10 (Zagreb 1939), str. 350.
- Radić, Antun. 1936.–1939. *Sabrana djela*, sv. I-XIX / sv. I-XII (Zagreb: Seljačka sloga, 1936.–1939).
- Stipčević, Aleksandar. 2008. *Socijalna povijest knjige u Hrvata. Od početka Hrvatskoga narodnog preporoda (1835.) do danas*, knj. III. (Zagreb: Školska knjiga, 2008).
- »Sudjelovanje školske mladeži u širenju pismenosti (odredba I. Škorjača od 17.10.1940. br. 79047-II-1940., za srednje škole)«. 1940. *Službeni glasnik Banske vlasti Banovine Hrvatske Odjela za prosvjetu*, 1/9 (Zagreb, 1940), str. 764-767.
- »Širenje pismenosti u kotaru stubičkom«. 1926. *Seljačka prosvjeta*, 1/3-4 (Zagreb, 1926), str. 77-78.
- Škorjač, Isidor. 1927. »Seljačke knjižnice«, *Seljačka prosvjeta*, 2/12 (Zagreb, 1927), str. 233-234.
- Šute, Ivica. 2010. *Prosvjetom slobodi! Gospodarska sloga 1935.–1941.* (Zagreb: Srednja Europa, 2010).
- »Tečajevi za vođenje ogranaka«. 1936. *Seljački dom* 24 (Zagreb 1936), br. 7 (10. prosinca 1936), str. 6.
- Zakon o narodnim školama u Kraljevini Jugoslaviji od 5. decembra 1929. god. s objašnjenjem*. 1930. (Zagreb: St. Kugli, 1930).

Mrežni izvori

Građanski odgoj i obrazovanje. Dostupno na: <http://goo.hr/gradanski-odgoj-i-obrazovanje-graficki-prikaz-kurikuluma/> (pristupljeno 26. travnja 2022.).

“We can’t just wait”. Peasant Concord and non-institutional education in north-western Croatia (1925–1941)

Summary

Seljačka sloga (Peasant Concord) was a cultural and educational organization related to the Croatian Peasant Party. Before the Second World War, it had around 1,200 branches and more than 60,000 members and was the largest cultural association in Croatia. It led the educational and cultural activities of the mass “Croatian Peasant Movement” and created models that the HSS (Croatian Peasant Party applied in educational policy when it came to power in Banovina of Croatia (1939-1941). Therefore, this research tried to answer the question about its non-institutional educational activities and their influence on the official educational policy of Banovina of Croatia. In addition, as far as possible, it pointed out some peculiarities of the work in the area of north-western Croatia. Peasant Concord expanded the network of its branches here too, and by the beginning of the Second World War it had more than 150. Within them, it developed various activities, and in this research only the educational ones are covered: literacy, the establishment of libraries and reading rooms, joint readings and lectures. Although the districts of north-western Croatia had relatively good literacy indicators (only Slavonia and Srijem had higher literacy), still in 5 out of 13 districts illiteracy was higher than 30% of the population, and only in one district was it below the desired 10% (Prelog). Therefore, it is understandable that the literacy campaign was given great attention. Furthermore, the research confirmed that each branch had a

library, that the book collections were small and rarely exceeded 60 books in the 1920s, but also that they grew significantly in the 1930s. Their basis was the recommended literature, content related to the ideology of the Peasant Concord, that is, the Croatian Peasant Party. It was also noted that this is not (only) about ideological control, because these works were indeed educational (they explained the modernization processes to the peasantry in an adapted way). The importance of reading and talking together was also pointed out, because in the peasant (collective) society, this also meant that the community adopts new models of behaviour that then apply to everyone. They were organized everywhere, and some branches carried out this, normally, winter activity throughout the year. Finally, the research showed that the lectures remained rare, but also that some of the activities of general meaning were promoted here (courses for managing the administration of branches and the campaign for maternal and child health).